

DEONTOLOŠKA PROSUDBA LJUDSKOG DOSTOJANSTVA U OBITELJSKOM PRAVU

Dubravka HRABAR, Zagreb

Sažetak

Ljudsko dostojanstvo nije samo etička kategorija, već i pojam koji je sadržan u određenom broju međunarodnih dokumenata i nacionalnih zakona. Povrh toga, njegova je vrijednost i relevantnost u tome što bi kao transcendentalna kategorija trebalo biti implicirano u postupanjima pojedinaca i adresata pravnih normi, a pravna norma bi ga uvijek, kad je o čovjeku riječ, trebala najaviti kao jedno od *najviših načela* na kojima se temelji propis. S aspekta obiteljskog prava, ljudsko dostojanstvo nije uvijek bilo zaštićeno jednako u odnosu na pojedince, poglavito glede žena, djece i osoba s duševnim smetnjama. Povijesni razvoj svjedoči o priznavanju ljudskog dostojanstva i njegovoj, štoviše eksplicitnoj pravnoj zaštiti, usporedo s priznavanjem ljudskih prava i posebnih prava koje pravni sustavi i društvena zajednica u cjelini jamče posebnim kategorijama kao što su žene, djeca i osobe lišene poslovne sposobnosti. Ljudsko dostojanstvo pretočeno je u normama obiteljskog prava u ravnopravnost žene i muškarca, u sustav djetetovih prava i posebne društvene skrbi za osobe koje nisu sposobne brinuti se o sebi samima.

Ključne riječi: ljudsko dostojanstvo, obiteljsko pravo, žena, dijete, osoba s duševnim smetnjama.

1. Uvodne odrednice

Ljudsko dostojanstvo povezano je s različitim prosudbama o njemu kao apstraktnom i kao konkretnom pojmu te nerijetko i s raznolikim svjetonazorskim pogledima na čovjeka. Počesto se povezuje s filozofskim i s teološkim promišljanjem, no pravna zaštita ovog ljudskog obilježja i poglavito njegovo pravno utemeljenje intrigantni su u vremenu svekolikog pozivanja na ljudska prava.

Pravno promišljanje o ljudskom dostojanstvu osobito je intrigantno s aspekta obiteljskog prava, budući da je u njegovom središtu čovjek, pojedinac. Pitanje može biti postavljeno vrlo jednostavno, da bi odgovor na nj dao sažetak obiteljskopravne prosudbe ljudskog dostojanstva. Naime, zanimljivo je spoznati je li ljudsko dostojanstvo u **središtu** ili na **margini** obiteljskog prava shvaćenog kao *ius* i kao teorijsko promišljanje o čovjeku u obitelji? Odgovor nedvojbeno ovisi o

putu koji ćemo izabrati. Budemo li se držali gramatičkog tumačenja pravnih normi u obiteljskom pravu i legalističkog pristupa, vrlo brzo, gotovo prečacem doći ćemo do toga da se ljudsko dostojanstvo u obiteljskom pravu ne spominje, te da ga treba iščitati iz pojedinih instituta, da se možda implicira, a na vrijednosnoj razini bismo kazali – ono je ipak na marginama. No, potreba da proniknemo u srž pojma »ljudsko dostojanstvo« kao racionalno prepoznatljivog pojma, iziskuje određeni stupanj kritike glede prihvaćenosti i potrebe eksplicitnog navođenja ljudskog dostojanstva kao pravnog pojma, kao okosnice i smjerokaza. Smatramo da jurističko promišljanje o ljudskom dostojanstvu ne konkurrira filozofskoj, etičkoj, teološkoj, pa čak i medicinskoj prosudbi, već naprotiv, da je ono dio svrhovitog i cjelovitog fundamentalnog razmatranja jednog vrlo apstraktnog, ali životno prisutnog fenomena.

Poštovanje ljudskog dostojanstva trebalo bi biti implicitno sadržano u svim postupanjima. No, pravna norma trebala bi ga izrijeком prepoznati kao nedodirljivu sferu ljudskog bivstvovanja i uzdignuti ga na razinu *najviših načela* na kojima se temelji propis, štoviše baš i suvremeno obiteljsko pravo. Jer danas, s obzirom na pomak u svijesti ljudi, uzrokovan ponajprije neslućenim tehničkim mogućnostima, a potom i pomanjkanjem etičnosti na račun sebeljublja, dominacijom relativizma i opijenošću materijalnim, ljudsko dostojanstvo je sve prije negoli *prima et ultima ratio* ponašanja i prosudbe svih pojedinaca, a time i društva.

Razmatranje s aspekta vrijednosne prosudbe jednog filozofsko-etičkog pojma, itekako je važno za pravo, jer je pravo odslika društva u kojem postoji i traje. No, pravo je promjenljiva društvena kategorija, pa slijedom toga, na sreću, mnogim institutima koji su u pravnoj povijesti postojali, danas nema ni traga. Nestanak određenih ovlasti koje su subjekti imali u pojedinim povijesnopравnim razdobljima, obično na račun poniženog položaja drugih osoba, ponajprije žena i djece, ali i pripadnika drugih obespravljenih skupina kao robova ili kmetova, dokazuje nepobitnu tvrdnju da ljudsko dostojanstvo jest **vječni pojam**, i imanentni supstrat čovjeka. Definirati i proniknuti u ljudsko dostojanstvo s pravnog gledišta nužno podrazumijeva ispreplitanje filozofije kao znanosti koja pokušava s različitih gledišta objasniti ljudsku prirodu, ali i etike kao razlikovanja između **dobra i zla**. Parafraziramo Tomu Akvinskoga koji se zapitao – je li pravo predmet pravednosti?¹ Postavlja se pitanje je li ljudsko dostojanstvo predmet obiteljskog prava?

2. Kratki osvrt na ljudsko dostojanstvo kroz povijest

Obiteljsko se pravo mijenjalo od svojih početaka naovamo, isprva puževim korakom, kao i svo pravo uostalom, da bi pod nasrtajem »liberté, égalité, frater-

¹ T. AKVINSKI, *Summa theologiae*, navedeno prema V. MILIČIĆ, *Opća teorija prava i države*, I. sv., Zagreb, 1994., str. 15.

nité« započelo svoj put prema novim vidicima, posut ispočetka sekularnim zamislama, da bi ga danas obilježilo doba ljudskih prava.

Kratak pogled kroz povijest obiteljskog prava daje nam doista povoda da se zapitamo koliko je ljudsko dostojanstvo bilo pogaženo u antičko doba kad je u rimskom pravu otac kao *pater familias* mogao bez okolišanja i mimo svojih eventualnih emocija, dijete dati usmrtiti ili ga prodati (tzv. *ius vitae ac necis* te *ius vendendi*²) i čime se nimalo nije razlikovao od njemu pravno prethodjućeg oca grčkog djeteta, koje bismo danas nazvali djetetom s posebnim potrebama ili teškoćama u razvoju, ili jednostavno ženskog djeteta. Gdje li je tu bilo dostojanstvo ljudskog stvora – djeteta koje ima vrijednost robe, a ne nemjerljivu vrijednost koja mu, držimo, pripada po dostojanstvu, kao svakom čovjeku *per se*? Žena je u rimskom pravu bilo pod tutorstvom³ muškarca, isključena iz javnog prava i ograničene djelatne sposobnosti.

Ako je ljudsko dostojanstvo bilo pogaženo u antici⁴, srednji, mračni vijek ga je obespravio u potpunosti. Štoviše, ženino dostojanstvo nije gotovo niti postojalo u sferi obiteljskih odnosa, jer nije posjedovala nikakva prava (osim miraza⁵). Vidljivo je to iz postupaka kad je njezino dostojanstvo ponekad završavalo na ognju ili bacanjem nje same u hladnu vodu⁶ ne bi li u ime ljudskog dostojanstva priznala svoju nedostojnost i time nedostojanstvo.

Pomaci u materijalnim resursima, gomilanje kapitala učinili su da je osvit navodne slobode za ženu i djecu, koja su evidentno kroz obiteljskopravnu povijest bila zakinuti za mnoga prava i ljudsko dostojanstvo, nadošlo vrijeme kad će se – vrlo jednostavno govoreći – o ženama i djeci prosuđivati na drukčiji način. To znači da pod utjecajem ideje o ravnopravnosti spolova, ženi i majci pripada

² V. M. HORVAT, *Rimsko pravo*, Zagreb, 2002.

³ O tuteli nad ženama vidjeti pobliže M. APOSTOLOVA-MARŠAVELSKI, »Rimska *tutella mulierum* u opisima klasika«, u: *Zbornik PFZ*, 55 (2005.), br. 3–4, str. 1001–1017.

⁴ Izuzetak u antičkom svijetu predstavlja pravni položaj žene u Babilonu, koja je imala pravnu i poslovnu sposobnost i daleko bolji položaj od kasnije žene u Grčkoj i Rimu. No, i ona je mogla biti, zajedno sa svojom djecom, prodana u dužničko ropstvo, dana u najam zbog dugova muža. No, žena robinja slijedila je sudbinu pravnog statusa svih robova. U Ateni, žena je u potpunosti bila podređena mužu i pod njegovim skrbništvom, a Aristotel (*Politika*, prijevod T. Ladan, Zagreb, 1992., Knjiga I, str. 22) navodi da kreposti žene i muškarca određuju njihov položaj, pa je »muško po naravi pogodnije zapovijedati negoli žensko«, kao i »starije i odraslije nad mladim i nedoraslijim«. Slobodna žena u Sparti imala je znatno više prava, poglavito glede obrazovanja; usp. Z. ERENT-SUNKO, *Pravni položaj žene kroz povijest i suvremeno europsko obiteljsko pravo*, Zagreb, 2004.

⁵ O mirazu kao jedinom privilegiju žene u odnosu na muškarca vidjeti I. MAJSTOROVIĆ, »Zaruke i miraz kao neregulirani instituti suvremenog hrvatskog obiteljskog prava«, u: *Zbornik PFZ*, 55 (2005.), br. 3–4, str. 733–774.

⁶ Z. ERENT-SUNKO, *nav. dj.*, bilj. 4, str. 31.

sve više prava u društvu, u obitelji i prema vlastitom djetetu. No, pravni teoretičari primjećuju određeni stupanj licemjerja kad je riječ o pravnom položaju žene, a *de facto* o njezinom ljudskom dostojanstvu, jer najrevolucionarniji propis – francuski *Code civil* pravni položaj žene ne opisuje kao revolucionaran kako je istican kroz političku misao ili društvenu posljedicu revolucije.⁷ Ljudskom dostojanstvu žene tek predstoji bolje vrijeme, s prekidima na razini općeg ljudskog dostojanstva, kad je ono u daljnjem slijedu, u ime viših ciljeva ponekad bilo temeljito zgaženo, namećući čovjeku određene rase ili svjetonazora, isključenje iz društva sve do istrebljenja.

3. Opće pravne naznake o ljudskom dostojanstvu u drugim pravnim granama

Najviši pravni akt – Ustav RH⁸ sadrži nekoliko implicitnih odredaba o ljudskom dostojanstvu: ekstrahira smrtnu kaznu (čl. 21. st. 2.), zabranjuje bilo kakav oblik zlostavljanja i liječničke ili znanstvene pokuse bez privole (čl. 23.), prisilni i obvezatni rad (čl. 24.), a eksplicitno navodi potrebu poštovanja dostojanstva uhićenika i osuđenika (čl. 25. st. 1.).

Za obiteljsko pravo, ali i za cjelokupni pravni sustav vrijedna je ustavna odredba čl. 35. kojom se svakom građaninu jamči poštovanje i pravna zaštita njegova osobnog i obiteljskog života, *dostojanstva*, ugleda i časti. Među gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima⁹ za obiteljsko su pravo važne odredbe o zaštiti majčinstva, djece i mladeži i obvezi države da građanima omogućiti ostvarenje prava na dostojan život¹⁰, a odredba o odgovornosti roditelja da osiguraju pravo djetetu na potpun i skladan razvoj njegove osobnosti, implicira djetetovo dostojanstvo (čl. 63. st. 2.). Nadalje, implikaciju ljudskog dostojanstva pronalazimo u obvezi djece da se brinu za stare i nemoćne roditelje (čl. 63. st. 4.), o obvezi svih da štite djecu i nemoćne osobe, o zabrani prisiljavanja djece na rad i osobitu radnopravnu zaštitu mladeži, majki i invalidnih osoba (čl. 64.). Dakle, ljudsko dostojanstvo češće je kao pojam skriveno, a rjeđe izrijekom navedeno u ustavnim odredbama.¹¹

⁷ *Isto*, str. 34.

⁸ Ustav RH, *Narodne novine*, br. 56/90, 135/97, 8/98 – pročišćeni tekst, 113/00 – pročišćeni tekst, 28/01.

⁹ O kritici sadržaja tih prava u odnosu na obiteljsko zakonodavstvo i njihovu kategorizaciju, vidjeti D. HRABAR, »O opstojnosti teze o Obiteljskom zakonu kao neorganskom zakonu«, u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 54 (2004.), br. 1, str. 225–234.

¹⁰ »Republika štiti materinstvo, djecu i mladež te stvara socijalne, kulturne, odgojne, materijalne i druge uvjete kojima se promiče ostvarivanje prava na dostojan život« (čl. 62.).

¹¹ Za razliku od čl. 1. njemačkog *Grundgesetz*, koji izrijekom zabranjuje isključenje ljudskog dostojanstva.

Podemo li od ustavnopravnog uređenja i odredbe koja navodi da »Svako ljudsko biće ima pravo na život« (čl. 21.), pravna teorija pod time podrazumijeva pravo na bogat, osmišljen i smislen, svrhovit život, život koji je *dostojan* življenja. On se ostvaruje, među inim, i u pozitivnoj interakciji članova obitelji, žene i muža, djece i roditelja, drugih srodnika. No, tumačenje ove odredbe s aspekta ljudskog dostojanstva krije dvije zamke. Ponajprije, pojam »ljudsko biće« svakako podrazumijeva živorođenog čovjeka, ali za poneke i nerođeno dijete, što znači i zakonsku zabranu pobačaja. Prijepori o dosegu ove norme, razlog su višegodišnjeg *status quo* u pravnom uređenju slobode/zabrane pobačaja u Republici Hrvatskoj. S druge strane, shvatimo li »pravo na život« kao pravo na održanje dostojanstva u tom životu, otvaramo vrata eutanaziji, kad neki, navodno nekvalitetni život treba okončati jer ne odražava zahtjev za ljudskim dostojanstvom. Osobno držimo da je ljudski život neraskidivo povezan s ljudskim dostojanstvom shvaćenim ne samo kao kakvoća, već kao zadanost. Kakvoća ljudskog života mora biti ciljem, no to je pojam vrlo rastezljivog i relativnog značenja, pa ljudskom dostojanstvu možemo i moramo staviti istoznačnicu s ljudskim životom.

4. Ljudsko dostojanstvo u obiteljskom pravu

Postojanje ili nepostojanje ljudskog dostojanstva u obiteljskom pravu moguće je prosuditi kroz pravni položaj žene, djece i osoba s duševnim smetnjama. To su, naime, vrlo osjetljive kategorije, koje su, kako je vidljivo iz prethodnih naznaka, u povijesti bile prve eliminirane iz sustava posjedovanja prava, a time i ljudskog dostojanstva.

Introspekcija u suvremeno obiteljsko pravo, poglavito hrvatsko s obzirom na različite povijesno-političke utjecaje, jamči siguran odgovor – žena i muškarac izjednačeni su u svim pravima, oni su ravnopravni, ponekad ona ravnopravnija od njega.¹² Ravnopravnost žene i muškarca kao jedno od načela uređenja obiteljskih odnosa¹³ možemo bez većih poteškoća dovesti u vezu s ljudskim dostojanstvom. Naime, kad su žena i muškarac u obiteljskim odnosima ravnopravni, to znači da im pripadaju ista i jednaka prava spram određenog pravnog dobra kojemu pravni poredak jamči zaštitu. Obiteljsko pravo propisujući ravnopravnost žene i muškarca (u svim obiteljskim, pa tako i bračnim i roditeljskim odnosima) implicira ljudsko dostojanstvo osobe bez obzira kojeg je spola. Ljudsko se dostojanstvo u ovom trenutku pokazuje u jednom od svojih pojavnih oblika – čovjek

¹² Tako Obiteljski zakon (dalje: ObZ), *Narodne novine*, 116/03; Zakon o izmjenama i dopunama Obiteljskog zakona, *Narodne novine*, 17/04; Zakon o izmjeni Obiteljskog zakona, *Narodne novine*, 136/04 u čl. 42. st. 2. ograničava muža u pravu na tužbu za razvod braka za vrijeme trudnoće žene i dok njihovo zajedničko dijete ne navrší godinu dana.

¹³ ObZ, čl. 2.

– bilo muškarac bilo žena, jednako su dostojni svih prava, koja im obiteljsko pravo namijenjuje, bilo pri sklapanju braka, određivanju prezimena, posvojenju tuđeg djeteta, skrbničkoj zaštiti, odnosima roditelja i djece. Povrh toga, regulirajući obiteljskopравни status bračnih i izvanbračnih drugova, uzdržavanje roditelja i djece te nekih drugih srodnika, te imovinske odnose, obiteljsko zakonodavstvo implicira očuvanje dostojanstva čovjeka, jer ono se može očuvati materijalnom brigom jednog člana obitelji za drugoga.

Ravnopravnost¹⁴ kao načelo valja podvrstati pod ljudsko dostojanstvo, jer izuzimajući bilo koga od subjekata obiteljskopavnog odnosa od nekog prava, umanjuje se njegova vrijednost, sumnja se u njegovu sposobnost, okrnjuje se njegov *ratio* biti čovjekom, biti subjektom obiteljskopavnog odnosa.

Obiteljsko zakonodavstvo i za druge subjekte i pravne odnose traži poštovanje ljudskog dostojanstva.

Dostojanstvu ljudskog bića u okvirima suvremenog obiteljskog prava najviše se možemo približiti kroz institut **djetetovih prava** i zaštite **osoba lišenih poslovne sposobnosti**. Uvid u te institute, a koji su izrasli na promjeni svijesti čovječanstva o ugroženosti određenih kategorija osoba, daje nam priliku da se osvrnemo na njihovo pravno utemeljenje. U tome se, čini se, nalazi odgovor o kakvoći i dosegu ljudskog dostojanstva osoba koje su članovi obitelji.

Djetetu pripadaju njegova specifična prava, nazvana dječjim pravima, u najozbiljnijem i najkonkretnijem smislu, od 1989. godine, kad su Ujedinjeni narodi donijeli Konvenciju o pravima djeteta¹⁵ kojom su iz Povelje UN preuzeli vrednovanje prirodnog dostojanstva svih članova ljudske zajednice, pa tako i djeteta. Zabranjujući diskriminaciju djece (čl. 2.), štiteći pravo na privatnost djeteta (čl. 16.), štiteći ga od nasilja i zanemarivanja (čl. 19.) te spolnog izrabljivanja (čl. 34.), pružajući mu odgovarajuću zaštitu kad je izbjeglica (čl. 22.), nedvojbeno se štiti dijete u njegovom dostojanstvu. Izrijeком Konvencija upozorava na djetetovo dostojanstvo kad ono ima duševne ili tjelesne nedostatke, obvezujući države članice da takvom djetetu omoguće »dostojan život u uvjetima koji omogućuju njegovo dostojanstvo« (čl. 23.) Obveza je država članica ohrabrivati takvo dijete, osigurati mu povlastice socijalne sigurnosti (čl. 26.), stvarati životne uvjete nužne za djetetov razvoj (čl. 27.), školsku stegu provoditi na način »primjeren djetetovom ljudskom dostojanstvu« (čl. 28), poduzimati mjere protiv odvođenja, prodaje i trgovine djecom (čl. 35.) i drugih oblika izrabljivanja (čl. 36.). Nadalje, tu su i odredbe koje govore o potrebi poštovanja ljudskog dostojanstva djeteta osumnji-

¹⁴ O načelima obiteljskog prava vidjeti poblize D. HRABAR, »Načela hrvatskog obiteljskog prava i njihovo zakonsko uobličenje«, u: *Zbornik vo čest na Mile Hađi Vasilev*, Univerzitet »Sv. Kiril i Metodij«, Pravni fakultet »Justinijan Prvi«, Skopje, 2004., str. 79–103.

¹⁵ *Službeni list SFRJ*, 15/90, *Narodne novine* – Međunarodni ugovori, 12/93, 20/97.

čenika u kaznenom postupku, djeteta uhićenika¹⁶, zabrane podvrgavanja mučenju ili drugom okrutnom, nečovječnom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju uz zabranu izvršenja smrtne kazne nad djetetom. Iz ovog djelomičnog popisa, razvidno je da dijete, imajući prava koja mu namjenjuje Konvencija, postaje ne samo pravni subjekt, već i osoba s ljudskim dostojanstvom. Ovdje se vidi nepobitna veza i potreba prožimanja osobnosti (Personsein) i ljudskog dostojanstva. Naime, ljudsko dostojanstvo ne može postojati **izvan** osobe. Ono je njoj imanentno i ne može se ostvarivati mimo nje. Ponekad se ono podrazumijeva, ponekad se na nj poziva kao na način i smjernicu postupanja s djetetom.

Od utemeljenja pravne teorije o pravima djeteta, različiti su pravni filozofi pokušali proniknuti u temelje sada već nespornog instituta djetetovih prava. Teorijskopravno utemeljenje djetetovih prava kao novijeg i općeprihvaćenog pravnog instituta razlikuje se od autora do autora¹⁷ ali se znakovitom čini konstatacija da posjedovanje prava, pa tako i djetetovih, podrazumijeva da njegov »... ovlaštenik stoji dostojanstveno i traži ili ustraje na određenom ponašanju bez neugode ili srama«¹⁸. Budući da je neprijeporno da djetetova prava predstavljaju podvrstu ljudskih prava¹⁹, s djecom valja postupati uvažavajući njihovo dostojanstvo u svakodnevnom životu. Hrvatska obiteljskoppravna teorija smatra da je izvorište djetetovih prava u prirodopravnom učenju²⁰ jer nijedan obiteljskoppravni odnos nije bliži urođenom, čovjeku svojstvenom ponašanju, instinktivnim nastojanjima roditelja da sve što čine za svoje dijete, za njega istom bude najbolje, najkorisnije, da ga sačuva, da mu pomogne u razvoju i odrastanju. *Ius naturalis* svoje izvorište ima u spoju ljudskog i božanskog (»stvoreni smo na sliku Božju«, Post 1,27), pa kad o dostojanstvu kao vrijednosnom kriteriju prosuđujemo u vezi s pravnim statusom članova obitelji, dolazimo do zaključka da je pravno poimanje ljudskog dostojanstva nužno povezano s poštovanjem čovjeka, njegove egzistencije upravo kao osobe koja čini obitelj. Jer bez ljudi, bez osoba, nema obitelji, a bez dostojanstva i njegova poštovanja nema supstrata, kakvoće i osadržanja obitelji kao temeljne društvene jedinice. I

¹⁶ »... sa svakim djetetom kojem je oduzeta sloboda postupat će se čovječno i uz uvažavanje prirodanog dostojanstva svakog ljudskog bića« (čl. 37. [c]).

¹⁷ O tome pobježe A. BAINHAM, *Children – The Modern Law*, 3. izd., Jordan Publishing Limited, 2005., str. 101ss.

¹⁸ »... the right-holder to stand with dignity and demand or insist on certain treatment without embarrassment or shame«; M. FREEMAN, *The Rights and Wrongs of Children*, Frances Pinter, 1983., str. 32.

¹⁹ Tako D. HRABAR, »Prava djece kao prava čovjeka«, u: *Naša zakonitost*, 7–8 (1989.), str. 871; M. FREEMAN, *nav. dj.*

²⁰ D. HRABAR, *Dijete pravni subjekt u obitelji*, Zagreb, 1994., str. 32.

dijete kao ljudsko biće posjeduje »inherentno ljudsko dostojanstvo koje nalaže imperativ apsolutnog poštovanja i zaštite«²¹.

Obiteljskim pravom potanko je uređen pravni **status osoba lišenih poslovne sposobnosti** – od zakonskih pretpostavaka, preko sudskog postupka i ovlasti nadležnih tijela, do učinaka. Posljednje dvije izmjene obiteljskog zakonodavstva (1998. i 2003. godine) sadržavale su i promjene u pretpostavkama za lišenje poslovne sposobnosti. Relativno uopćeno navode se »duševne smetnje i drugi uzroci«²² kao razlog za lišenje poslovne sposobnosti – bilo potpuno bilo djelomično. Već je i sam pojam poslovna **sposobnost** u uskoj vezi s pojmom dostojanstva, jer se osobi koja ima, ponajprije pravnu sposobnost²³, a potom i poslovnu sposobnost²⁴ priznaje u određenom smislu dostojanstvo. Kako svaka osoba rođenjem stječe pravnu sposobnost, a poslovnu punoljetnošću²⁵, zaključujemo da se dostojanstvo osoba štiti pravnim institutom poslovne odnosno pravne sposobnosti. Povijest pravnog statusa fizičkih osoba bilježi postojanje fizičkih osoba bez pravne sposobnosti, čime su na pravni način bili proglašeni ljudima bez dostojanstva. Bit će lakše prisposodobiti ovu situaciju ako iz ropotarnice povijesti izvučemo primjere antičkih robova (tzv. osobe *alieni iuris*), ropstva u Novoj Zemlji, Židova u razdoblju prije i tijekom Drugoga svjetskog rata), obojenog stanovništava u vrijeme *apartheida*.

U obiteljskom se pravu ljudsko dostojanstvo dodatno štiti i proglašenjem osoba nesposobnim za rasuđivanje, upravo iz razloga što mogu svojim činima, kojima ne mogu upravljati, ugroziti svoju osobnost, svoja prava i interese, a ponekad i one drugih osoba. Ugrožavanjem osobnosti, ugrožava se i dostojanstvo, pa ograničavajući ih u poduzimanju pravnih radnji i određujući im zakonskog zastupnika u osobi skrbnika, obiteljsko pravo eksplicitno brine za njihovo dostojanstvo. I različiti međunarodni dokumenti²⁶ o postupanju s takvim osobama, poglavito preporuke Vijeća

²¹ Usp. T. MATULIĆ, »Kritička evaluacija vrijednosne supstancije pravne regulacije takozvane medicinski potpomognute oplodnje«, u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 56 (2006.), br. 6.

²² Čl. 159. ObZ.

²³ Pod kojom podrazumijevamo sposobnost biti nositeljem prava i obveza; usp. M. VEDRIŠ, *Osnove imovinskog prava*, II. izdanje, Zagreb, 1976., str. 24. Zakon o obveznim odnosima, *Narodne novine*, određuje u članku 17.: »(1) Svaka fizička i pravna osoba sposobna je biti nositeljem prava i obveza. (2) Uzima se da je začeto dijete rođeno, kadgod se radi o njegovim proboicima, pod uvjetom da se rodi živo ...«

²⁴ »Poslovna sposobnost je svojstvo da se svojim vlastitim aktivitetom, dakle vlastitim očitovanjima svoje volje stječu prava i obveze«, *isto*, str. 24. Čl. 18. Zakona o obveznim odnosima određuje: »(1) Poslovno sposobna osoba može vlastitim očitovanjima volje stvarati pravne učinke.«

²⁵ Čl. 120. ObZ.

²⁶ Tako *Načela i jamstva za zaštitu duševno bolesnih osoba te unapređenje njihova liječenja* (UN, 1991.), *Pravo o brizi o mentalnom zdravlju – deset temeljnih načela i Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za invalidne osobe* (WHO).

Europe²⁷, na jasan i nedvosmisleni način zahtijevaju od nacionalnih zakonodavstava promjenu u pristupu takvim osobama uz potrebu »krajnjeg obzira prema očuvanim sposobnostima štićene osobe«, »zaštite ljudskih prava, ... prvenstveno interesa i dobrobiti štićene osobe«²⁸, što smjera na očuvanje njihova dostojanstva.

5. Građanskopravni aspekti ljudskog dostojanstva

Za daljnja promišljanja o ljudskom dostojanstvu s pravnog aspekta, nameće se usporedba s nekim pravnim institutima građanskog prava.

Smisao i predmet pravnih poslova je u stjecanju obostrane koristi za obje ugovorne strane. Građansko pravo dopušta da predmetom mnogih ugovora budu raznorodne stvari, a poneke tretira kao *res extra commercium*²⁹. Razlog zašto ih zakonodavac izuzima iz pravnog prometa jest očuvanje integriteta pravnog i političkog dobra. Ako s ovime usporedimo ljudsko dostojanstvo, onda ćemo uočiti da ono ne može biti predmetom prodaje, ustupanja, zamjene, oduzimanja (razvlaštenja), jer ne samo što je neimovinsko dobro, i više od toga, ono je transcendentalno dobro. Nitko svoje dostojanstvo ne može prodati ni za koji novac, jer bi takav ugovor bio pravno nedopustiv³⁰; dostojanstvo se ugovorom o zakupu ne može nikome ustupiti, niti zamijeniti s dostojanstvom nekog drugog čovjeka. Jer, kako realizirati takav ugovor?

S tim u vezi posebice je regulirana i pravna situacija sudbine dijelova ljudskog tijela. Ponajprije, organi i dijelovi ljudskog tijela kad čine cjelinu jednog čovjeka, dijele i njegovu sudbinu. No, ponekad je moguće i poželjno organe i dijelove ljudskog tijela (bilo živog čovjeka ili kadavera) ustupiti drugome čovjeku radi spašavanja ugroženog tuđeg života. Ustupanje kao pravni posao traži svoju etičku definiciju i dimenziju, odnosno pravni doseg. Smiju li naime, organi biti predmetom trgovine? Zakonskom je normom izriječom dopušteno samo darovanje organa i dijelova ljudskog tijela.³¹ U ovakvom zakonodavčevom stavu prepoznaje se potre-

²⁷ Preporuka R(99) 4 o načelima pravne zaštite nesposobnih odraslih osoba; usp. M. ALINČIĆ, »Zaštita i obiteljskopравни problemi osoba s duševnim smetnjama«, u: N. GAVELLA i drugi, *Europsko privatno pravo*, Zagreb, 2002., str. 289–327.

²⁸ *Isto*, str. 293.

²⁹ Stvari koje ne mogu biti objekt imovinskih prava ili pak ne mogu biti objekt pravnih poslova (npr. javni putovi, javni parkovi, državna granica itd.); usp. M. VEDRIŠ, *nav. dj.*, str. 49.

³⁰ Zakon o obveznim odnosima govori o poboynosti pravnih poslova u čl. 330. »Ugovor je pobojan kad ga je sklopila strana ograničeno poslovno sposobna, kad je pri njegovu sklapanju bilo mana volje te kad je to ovim Zakonom ili posebnim propisom određeno.« Načelno određuje zabranu postupanja stranaka ugovornog odnosa »... suprotno Ustavu Republike Hrvatske, prisilnim propisima i moralu društva«.

³¹ Čl. 5. Zakon o uzimanju i presađivanju dijelova ljudskog tijela u svrhu liječenja, *Narodne novine*, 177/04, određuje: »Za uzete dijelove ljudskog tijela zabranjeno je davati, odnosno primati

ba poštovanja ljudskog dostojanstva, jer dopustivost prodaje dijelova tijela značila bi da je ljudsko dostojanstvo palo ispod razine prepoznatljivosti.

Ljudsko dostojanstvo uživa pravnu zaštitu kao mnoga subjektivna, osobna prava. Dostojanstvo je osobno dobro uvršteno na razinu prava. Pravo na dostojanstvo nerijetko je povezano s pravom na čast i ugled. Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950.) pruža pravnu zaštitu u slučaju povrede prava na čast i ugled, kao posebnom slučaju prava na privatnost zaštićenog čl. 8. te konvencije. Teoretičari građanskog prava razmišljaju o ljudskom društvu »zasnovanom na slobodarskim načelima«, u kojemu je »najviša vrijednost ljudsko dostojanstvo, koje ima svaki čovjek samim time što je ljudsko biće«³². Zbog jednakosti svih osoba, ljudsko dostojanstvo svi moraju uvažavati, svatko ima »pravo da bude tretiran kao čovjek, a ne kao stvar, ili kao životinja, ili pak kao puko sredstvo za ostvarivanje kakvih 'viših' ciljeva«; ljudsko dostojanstvo pripada svakoj fizičkoj osobi uvijek, u svakoj situaciji; »ovlaštena ga je uživati, i nikada ga se nije ovlaštena odreći«³³. No, navodi se i kako »... o volji osobe će ovisiti (u granicama koje postavlja pravni poredak), hoće li se i kako služiti tim svojim pravom, neće li što poduzimati na uštrb vlastite časti i ugleda, kao i hoće li drugima dopustiti (u smislu trpljenja ili pristanka), ili čak narediti (naručiti), tuđi zahvat u ta svoja dobra, ili neće«³⁴. Smatramo to ipak suviše uskim prosuđivanjem, jer ljudskom dostojanstvu treba pridati i šire značenje koje nadilazi volju subjekta s obzirom da je ljudsko dostojanstvo, osobito njegovo poštovanje u sferi morala.³⁵ Ljudsko dostojanstvo toliko je ukorijenjeno u ljudsko biće da za razliku od dopuštenja trećima da zadiru uz valjani pristanak osobe u njezinu čast i/ili ugled, ono je imanentno svakom čovjeku, pa niti jedna osoba ne može valjano dati dopuštenje drugome da čini nešto što bi negiralo njezino ljudsko dostojanstvo.³⁶

Dakako, prosudbu o ljudskom dostojanstvu najlakše je dovesti u vezu s okruženjem u kojem čovjek pojedinac živi. Naime, ljudsko se dostojanstvo vrlo lako

bilo kakvu novčanu naknadu te ostvarivati drugu materijalnu korist.« Nadalje, čl. 6. zabranjuje oglašavanje potrebe ili dostupnosti dijela ljudskog tijela radi ponude ili traženja novčane naknade ili druge materijalne koristi, te u čl. 7. zabranjuje trgovanje dijelovima ljudskog tijela. Navedeni zakon zahtijeva poštovanje dostojanstva umrle osobe i njezine obitelji kad se dijelovi tijela uzimaju s umrle osobe (čl. 3. st. 1.).

³² N. GAVELLA, *Osobna prava*, I. dio, Zagreb, 2000., str. 174.

³³ *Isto*, str. 175.

³⁴ *Isto*, str. 179.

³⁵ Tako isti autor navodi kako se postojanje dostojanstva »predmnijeva ... stoga što ljudsko dostojanstvo implicira i postojanje osjećaja za moral«; usp. *isto*, str. 181.

³⁶ Dade li ga, to ne isključuje protupravnost tog zahvata; *isto*, str. 181. O vrstama građanskopravne i druge zaštite vidjeti *isto*, str. 182–192.

sagledava kroz ponašanje drugoga čovjeka, pa možemo kazati da je silovatelj sasvim sigurno povrijedio ljudsko, pa i uže, žensko dostojanstvo svoje žrtve. Otac koji svoje dijete izrabljuje ili ga navodi na društveno neprihvatljivo ponašanje³⁷ ponižava djetetovo dostojanstvo. Polusestra koja usprkos sudskoj zabrani uznemirava svoju polusestru nepoželjnim i nemoralnim sadržajima elektronske pošte gazi ljudsko dostojanstvo druge osobe. No, ne mislimo da ljudsko dostojanstvo egzistira, da je povezano sa sposobnošću biti član neke moralne zajednice ili zajednice svih za mir sposobnih moralnih djelatnika.³⁸ I osamljen čovjek, onaj koji je u izolaciji bilo na pustom otoku ili u zatvorskoj ćeliji ili hospitaliziran kao duševni ili zarazni bolesnik, svi oni imaju svoje ljudsko dostojanstvo, makar su trajno ili privremeno prestali funkcionirati kao obiteljski ljudi, kao članovi društva, radni ljudi ili jednostavno šetači prirodom. Ljudsko dostojanstvo pripada čovjeku zato što je čovjek i što svoje ispunjenje može pronaći u obitelji.

6. Zaključna razmatranja

Iz ovih pravnih naznaka, ne ulazeći potanko u svaku od njih, kao i u međunarodne dokumente kojima se jamči poštovanje dostojanstva osobe, proizlazi da je ljudsko dostojanstvo predmetom pravnih raščlambi i juridičkih promišljanja. Ljudsko dostojanstvo možemo pravnički promatrati kroz interakciju subjekata nekog pravnog odnosa, gdje neminovno uspjeh tog odnosa i njegova kakvoća, odnosno punina ovise o tome kakvu sliku o sebi samima imamo te možemo li svoje interese artikulirati na zakoniti i prepoznatljiv način, te kako nas naš sudrug u odnosu doživljava, dakle kakvu sliku – pozitivnu ili negativnu, drugi imaju o nama. Rekli bismo – ljudsko dostojanstvo u obiteljskim odnosima zaštićeno je različitim institutima, implicirano u svrsi zasnivanja određenih obiteljskih odnosa, a *in ultima linea* ima smisao u samoostvarenju – bilo kao bračnog druga, roditelja, djeteta, posvojitelja, štíćenika. Nije nepoznato da obiteljsko pravo pruža pravnu zaštitu subjektima koji su u sukobu interesa i uvijek nastoji tu zaštitu jače i sveobuhvatnije pružiti osobama koje su ovisne, ugrožene, ističući neke pravne vrijednosti ispred drugih.³⁹ Ljudsko je dostojanstvo dijelom inkorporirano samo u svijesti – nas o nama i drugih o nama, jer pozitivna interakcija između članova obitelji – ljubav, uvažavanje, pomaganje, odricanje – može postojati samo ako time poštujemo dostojanstvo drugoga. Dijelom je ljudsko dostojanstvo sadržano u

³⁷ To su samo neke od zakonskih pretpostavaka za lišenje roditeljske skrbi prema čl. 114. ObZ.

³⁸ Suprotno tome H. T. ENGLEHARDT, prema E. SCHOCKENHOFF, »Koliko je nedodirljivo ljudsko dostojanstvo? Veza između ljudskoga dostojanstva, osobe i naravi na području bioetike«, u: *Bogoslovska smotra*, 1 (2007.), str. 6, bilj. 4.

³⁹ Usp. D. HRABAR, »Načela hrvatskog obiteljskog prava i njihovo zakonsko uobličjenje«, str. 79–103.

činjenici čistog postojanja/življenja, jer zaštita majčinstva/trudnoće i skrb o nerođenom djetetu odražavaju uvažavajući stav majke, liječnika, društva prema *nasciturus* za kojeg želimo da se rodi. Čini nam se da ljudsko dostojanstvo nadilazi puku činjenicu životnosti tijela. Tijelo služi samo da u njemu prebiva duh kojemu tijelo treba pokazati svoje stanje – zacrveniti se kad mu je neugodno, pokazati suosjećanje suzama, manifestirati intuiciju majke spram djetetovih potreba, empatiju bračnih drugova i sve moguće oblike simbiotičkih veza između srodnika. Čovjek je biće koje je u odnosu⁴⁰ i taj odnos pojedinca s drugim pojedincima mora podrazumijevati ne samo postojanje, već i prihvaćanje ljudskog dostojanstva. Stoga se zaključno može utvrditi da je ljudsko dostojanstvo ključna poveznica obiteljskopравnih odnosa.

Obiteljsko se pravo nemali broj puta našlo prozvanim i pozvanim dati svoj sud o novijim postignućima medicine, osobito glede početka ljudskog života i statusa embrija te uz to povezanih pitanja.⁴¹ Obiteljsko je pravo, ne samo u hrvatskoj pravnoj literaturi involvirano u prosudbu i sudbinu zahtjeva istospolno orijentiranih osoba za određenim pravima, osobito onih koja dotiču obiteljsko-pravne institute, kao primjerice pravo na sklapanje braka, posvojenje, imovinske odnose i uzdržavanje.⁴²

Kroz sva ta pitanja nameće se pitanje ljudskog dostojanstva – zametka, sudionika postupka, osoba koje mogu biti subjektima pravno zaštićenog homoseksualnog odnosa, djeteta koje bi homoseksualci željeli posvojiti. Rasprave o tim pitanjima prisutne su u stručnoj literaturi, no jednoznačan odgovor kao kriterij dopustivosti stvaranja **pravnog odnosa, pravnog instituta** završavaju s argumentom – sve što je izvedivo (i u tehničkom i u praktičnom smislu, dakle ne samo medicinskom) nije dopušteno, odnosno nije etično. *Non omne quod licet honestum est!* Jer, u protivnome, prosudba o nečemu – ovisila bi o pojedinčevoj volji, o njegovoj osobnoj koristi. Cjelina i ukupnost uljudenosti podrazumijeva uvažavanje drugih i njihovoga dostojanstva. U protivnome, kad bi se pravo opredijelilo prema tome da je sve dopušteno, nužno bi sloboda svakoga došla u doticaj i sukob sa slobodom nekog drugog, trećeg, stotog ili milijuntog pojedinca. Ne bi bilo granica u ostvarivanju svojeg prava i svoje slobode, jer bi se svaka

⁴⁰ Tako J. RATZINGER, *Bog i svijet*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2003., str. 94.

⁴¹ Primjerice: što s prekobrojnim zametcima, dopustiti li oplodnju uz medicinsku pomoć ženama samicama, što s posthumnom oplodnjom, tko se smatra roditeljem tako začetog djeteta i nebrojena druga. Vidjeti i napis o implikacijama mogućeg kloniranja te ljudskom dostojanstvu u tom slučaju: D. ŠIMONOVIC – K. TURKOVIĆ, »Pravna regulacija kloniranja u nas u i u svijetu«, u: *Zbornik PFZ*, 55 (2005.), br. 6, str. 1543–1547.

⁴² O tome vidjeti D. JAKOVAC-LOZIĆ – M. ALINČIĆ, »Promjene u propisima o braku i drugim životnim zajednicama«, u: *Zbornik PFZ*, 55 (2005.), br. 5, str. 1165–1199; A. KORAC, »Ljudska prava i pravno uređenje istospolnih zajednica u domaćem zakonodavstvu«, u: *Zbornik PFZ*, 55 (2005.), br. 3–4, str. 801–834.

sloboda susrela sa slobodom drugog. Tu pravo ne bi imalo što činiti, ono bi izgubilo smisao, a smisao je u redu, a ne kaosu ili *vacuum*-u. Ljudsko je dostojanstvo, iz rakursa prava kao znanosti i discipline, kriterij za stvaranje pravnih instituta, a u obiteljskom pravu ono zrači dodatnom snagom. Jer kad zakonodavac uređenju obiteljskih odnosa namjenjuje načelo »ravnopravnosti žene i muškarca, uzajamnog poštovanja i pomaganja svih članova obitelji, zaštitu dobrobiti i prava djeteta i primjerene skrbničke zaštite ...«⁴³ on ide uz bok ljudskom dostojanstvu kao premisi i konkluziji svakog obiteljskog odnosa.

Summary

DEONTOLOGICAL JUDGEMENT OF HUMAN DIGNITY IN FAMILY LAW

The legal argument in favour of existence and the protection of human dignity was the subject of opinion in correlation to beliefs that surround man and legal thought throughout the centuries. Namely, apart from philosophical and theological thought about human dignity, there was virtually no room for it until the notion of the theory of human rights emerged.

Even though human dignity and its protection are connected in the legal sense through various legal branches it has its own basis in family law, both on a theoretical and nomotechnical level. Basically the problem at this contemporary moment is led to exceptionally rare normative reference to human dignity and the need to understand this notion as one of the highest principles of the legal order. Investigating the issue of existence and protection of human dignity in family law is important considering that any response to it reflects the moral quality of society where the human dignity of the individual comes to the fore. Therefore, the ambiguity of whether human dignity exists and to what measure it is present and protected in family law will outline the state of the spirit of a particular society.

Successive historical analysis of human dignity varies from the earliest social divisions to the marginalised and those with full rights and as such to the existence, or rather, respect and protection of human dignity. Ancient legal systems were full of differences in rights and with that, the protection of dignity particularly with reference to women and children and those with mental disorders which leads to the conclusion that the protection of human dignity was restricted from these people, particularly in the field of family law. Later as legal systems developed and headed towards greater civil rights they featured greater protection of human dignity for the said person.

Even though contemporary family law does not specifically recognise the notion of human dignity and its protection it is found in the principle of equality between men and women (husband and wife and of course each parent). Furthermore, human dignity

⁴³ Čl. 2. ObZ.

is implied in family law in the categories referring to children's rights and generally in protection offered in family law or in cases where these rights are violated. The status of a person stripped of business abilities is equally in direct connection with the notion of human dignity seeing that with the institution of foster care, the legal order (particularly family law) endeavours to assist those who are not able to preserve their own self or protect their own rights and interest.

Family law is certainly one of the areas where human dignity is protected with various institutions and represents a key connection of family law relations.

Key words: human dignity, family law, women, children, people with mental disorders.